

УДК. 37.015.311 : 75
К 64

Світлана КОНОВЕЦЬ,

*доктор педагогічних наук, професор,
академік Академії міжнародного
співробітництва з креативної педагогіки,
старший науковий співробітник лабораторії
громадянського та морального виховання
Інституту проблем виховання НАПН України,
м. Київ, Україна*

ВПЛИВ ОБРАЗОВОРЧОГО МИСТЕЦТВА НА САМОТВЕРДЖЕННЯ ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Коновець С. В. Вплив образотворчого мистецтва на самоствердження зростаючої особистості. У статті розглядаються основи і сутність образотворчого мистецтва та визначається його вплив на самоствердження зростаючої особистості і розвиток її емоційно-почуттєвої сфери, поглиблення знань, інтенсифікації візуально-сенсорного досвіду, формування загальної та естетичної культури. Обґрунтовуються психолого-педагогічні й особистісні аспекти феномену «самоствердження». Презентуються можливості образотворчого мистецтва у самоствердженні зростаючої особистості з метою прояву творчого потенціалу.

Ключові слова: образотворче мистецтво, самоствердження, зростаюча особистість, арт-терапія.

Коновець С. В. Влияние изобразительного искусства на самоствердження растущей личности. В статье рассматриваются основы и сущность изобразительного искусства и определяется его влияние на самоутверждение растущей личности и развитие ее эмоционально-чувственной сферы, углубление знаний, интенсификации визуального и сенсорного опыта, формирования общей и эстетической культуры. Обосновываются психолого-педагогические и личностные аспекты феномена «самоутверждения». Представляются возможности изобразительного искусства в самоутверждении растущей личности с целью проявления творческого потенциала.

Ключевые слова: изобразительное искусство, самоутверждения, растущая личность, арт-терапия.

Konovets S. Influence of arts on self-identity of growing personality. The article covers the basics and essence of Art and determined its impact on the growing self-identity and the development of emotional and sensual spheres, deepening knowledge, intensifying the visual and sensory experience, formation and overall aesthetic culture. Psychological, educational and personal aspects of the phenomenon of «self-identity» are reasoned. The possibility of fine arts in the growing self-identity of the individual are presented to enrich its product manifestation of creativity.

Key words: art, self-identity, growing personality, art-therapy.

Постановка проблеми. Сьогодні підтверджує положення про важливість взаємозв'язку мистецтва та особистості, оскільки мистецтво впливає на особистість, певною мірою естетично виховуючи та удосконалюючи її, а особистість знаходить у мистецтві задоволення широкого діапазону важливих для неї естетичних потреб й підтримує певну емоційну та моральну стійкість. Та передусім мистецтво сприяє входженню людини у світ краси, стає для неї важливим орієнтиром щодо певних пізнавальних, культурних, естетичних та етичних цінностей.

Мета статті – обґрунтувати необхідність використання образотворчого мистецтва у формуванні та самоствердженні духовно багатой, творчої, морально свідомої особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасного стану виховання учнівської молоді засобами мистецтва сприяв обґрунтуванню його актуальності та важливості у самоствердженні посправжньому вільної зростаючої особистості.

Проблему виховання зростаючої особистості за допомогою мистецтва було ґрунтовно досліджено відомим естетиком, педагогом і мистецтвознавцем – Г. Рідом, який у середині минулого століття розробив оригінальну педагогічну концепцію «Виховання через мистецтво» («Education through Art») і тому згодом, в якості почесного президента, очолив «Міжнародне товариство виховання через мистецтво» (INSEA), котре впродовж довгого часу вирішувало зазначені питання [4: 15].

У своїй праці «Виховання через мистецтво» Г. Рід обґрунтовував визначну роль мистецтва у вихованні особистості. Водночас, наріжним питанням для вченого стало практичне приведення у відповідність інтелекту й чуттєвості людини, її особистісного розвитку засобами мистецтва. При цьому, необхідно зауважити, що естетичне виховання розумілося вченим не лише як естетичне сприйняття, але, перш за все як творчість. Для прикладу, Г. Рід вважав, що «виховання через мистецтво» дозволяє кожному виражати назовні «сховане» у психіці у такий спосіб, як це робить людина-митець. Більше того, дослідник називав «виховання через мистецтво» панацеєю для сучасного суспільства та рекомендував використовувати його як універсальні ліки, котрі сприятимуть гармонійному розвитку як окремої особистості, так і суспільства в цілому.

Вплив образотворчого мистецтва на виховання учнівської молоді вважається багатьма вітчизняними вченими (Л. Бабенко, А. Волощук, Г. Гребенюк, Р. Захарчук-Чугай, І. Зязюн, О. Кайдановська, В. Ковальчук, Н. Миропольська, І. Мужикова, М. Резніченко, Т. Саєнко, Г. Сотська, В. Сухомлинський, І. Турманов, О. Шевнюк, Р. Шагалюк, В. Шпільчак, О. Рудницька, Т. Цвелих, Г. Шевченко та ін.) чи не найефективнішим способом виховання, адже саме цей вид мистецтва завдяки своїй універсальності виховує зростаючу особистість і розвиває її емоційно-почуттєву сферу, загальну та естетичну культуру, формує моральну самосвідомість, поглиблює знання у мистецькій галузі.

Безперечним є те, що різнобічність впливу образотворчого мистецтва зумовлює його багатофункціональність. Адже як галузь наукового пізнання образотворче мистецтво виконує функцію засобу спілкування між людьми різних національностей та культур, воно також виступає ефективним засобом передачі основних художньо-культурних досягнень новим поколінням. Окрім того, важливими є такі його функції, як: накопичення естетичної інформації людством, створення емоційного балансу і творчого самовираження особистості, а також суто виховна функція – формування естетичної культури людини, що поєднує розвинену чуттєвість, інтелектуально-пізнавальні й творчі здібності, які передбачають сприймання та оцінку естетичного у явищах життя, відображених засобами образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Сучасне мистецтвознавство відносить образотворче мистецтво до так званих «візуальних» видів мистецтва, які, з одного боку, є каналом одержання максимального обсягу інформації про навколишній світ, а з іншого – дієвим засобом формування почуттєво-емоційної сфери людини (за висловом Л. Виготського, «суспільною технікою почуттів»). Історично склалися такі стійкі форми існування та розвитку образотворчого мистецтва, які називають видами, а саме: живопис (малярство), графіка, скульптура, декоративно-ужиткове мистецтво. Нині до групи візуальних видів мистецтва учені додають дизайн, комп'ютерну графіку, а також різноманітні арт-терапевтичні засоби.

Завдання образотворчого мистецтва полягають у усвідомленні явищ художньої культури та їх ролі в житті людини, суспільства; вихованні активного естетичного ставлення до явищ дійсності та мистецтва; систематичному і цілеспрямованому розвитку візуального та естетичного сприймання; формуванні практичних навиків і умінь у різних видах творчої діяльності; виявленні та удосконаленні художньо-творчих здібностей; послідовному формуванні культури і гармонійному розвитку особистості.

З огляду на це, цілком справедливими слід визнати переконання істинного цінителя краси, українського вченого-педагога В. Сухомлинського, який підкреслював, що справжнє пізнання мистецтва починається там, де людина осягає прекрасне для себе, для повноти свого духовного життя, живе у світі мистецтва, прагне прилучатися до прекрасного. Відтак В. Сухомлинський вважав мистецтво «могутнім джерелом моральної чистоти, духовного багатства» і тому наголошував на тому, що воно навчає «бачити у красі навколишнього світу духовне благородство, доброту, сердечність і на основі цього утверджувати прекрасне в собі» [3: 369] та сприяє вирішенню такого важливого завдання виховання підростаючого покоління, коли людські відносини стають потенційними засадами збагачення духовності, моральності й естетичної досконалості.

Сила впливу образотворчого мистецтва на виховання зростаючої особистості полягає у життєвій конкретності художніх образів. При цьому, великого значення набуває рівень естетичної та сен-

сорної культури і безпосередньо – підготовка юного глядача до ознайомлення та естетичного сприймання об'єктів мистецтва.

Вірогідно, що вчасне залучення учнівської молоді до образотворчого мистецтва не лише збільшує діапазон її візуальних вражень та творчих можливостей, але і якісно ускладнює структуру зорового та естетичного сприймання й уяви, даючи певну міру власного осмислення та переживання твору мистецтва або явища життя. Це, у свою чергу, дає змогу кожному бути не пасивним споживачем візуальних вражень, а людиною, здатною адекватно оцінювати естетичні та художні якості твору й сміливо втілювати свої почуття в самостійних творчих роботах, адже образотворче мистецтво містить у собі чудові невербальні способи вираження естетичного ставлення особистості і до предметів і явищ дійсності у формі візуальних символів, асоціативних зіставлень та художніх образів.

Для повноцінного опанування образотворчого мистецтва нині не лише можливе, але й конче необхідне вдосконалення та оптимізація цього процесу. Адже від його ефективності залежить якість естетичного й етичного впливу образотворчого мистецтва на особистість, особливо за умов урахування його основних структурних елементів: когнітивного (формування тезаурусу в галузі образотворчого мистецтва); перцептивного (набуття умінь та навичок сприймання творів образотворчого мистецтва); аксіологічного (оптимізація оцінної діяльності); креативно-праксіологічного (розвиток творчого потенціалу і актуалізація творчо-діяльницького досвіду). Йдеться про те, що зростаюча особистість має і може навчитися опановувати образотворче мистецтво цілісно як у естетично-духовному, інтелектуальному, емоційно-почуттєвому й етичному аспектах, так і безпосередньо залучаючись до самоствердження в образотворчій діяльності.

Варто зазначити, що саме образотворче мистецтво виступає тим ефективним засобом у вихованні таких якостей особистості, котрі відображають спрямованість морального сумління людини всередину самої себе та розкривають рівень опанування цінностями морального життя людства й творення власної особи згідно з вимірами людяності. До таких цінностей якостей (цінностей) зростаючої особистості належить «самоствердження».

Відомо, що в юнацькому віці особливо активізується прагнення до самосприйняття, до усвідомлення свого місця у житті й самого себе як суб'єкта відносин з оточуючими людьми. Тобто формується образ власного «Я» («Я-образ» відносно «Я-концепції»). При цьому важливо брати до уваги погляди видатного вченого-психолога дослідника А. Петровського, який вважав образ «Я» відносно стійкою, але не завжди усвідомленою та пережитою індивідом, неповторною системою уявлень про самого себе, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми [2]. Відтак, з огляду на те, що в учнівській молоді особливо активізується прагнення до самоствердження шляхом усвідомлення свого місця у житті й самого себе як суб'єкта відносин з оточуючими людьми, бачиться ймовірним те,

що образ власного «Я» (або «Я-образ») значною мірою формується саме у зростаючої особистості.

Деякі сьогочасні вчені (В. Каппоні, Т. Новак, А. Солітер) називають феномен «самоствердження» асертивністю (досл. – переконання), що передбачає формування у людини певної якості поведінки, завдяки якій вона володіє усвідомленим проявом емоцій; спроможністю висловлювати власну точку зору; наполягати на своїх переконаннях; незважаючи на непримиренність поглядів, повагою своїх опонентів; уміннями прощати інших осіб та адекватно сприймати критику відносно себе.

Іншими словами, асертивність передбачає, що людина має все вирішувати сама за себе і бути відповідальною за наслідки таких рішень. З огляду на це, дослідники проблем асертивності визначили так звані «асертивні права людини», які цілком відповідають вимогам моральної самосвідомості особистості та вербально визначаються у десяти базових принципах поведінки, серед яких:

- 1) людина має право сама судити про свою поведінку, свої думки та емоції й нести відповідальність за наслідки;
- 2) людина має право не давати ніяких пояснень та обґрунтувань, що пояснюють її поведінку;
- 3) людина має право сама вирішувати, чи вона має відповідати у певній мірі за проблеми інших;
- 4) людина має право змінювати свої погляди;
- 5) людина має право на помилки та відповідати за них;
- 6) людина має право казати «не знаю»;
- 7) людина має право не залежати від волі інших людей;
- 8) людина має право на нелогічні рішення;
- 9) людина має право сказати «я вас не розумію»;
- 10) людина має право сказати «мене це не цікавить».

Таким чином, зважаючи на зміст презентованих принципів, можна констатувати, що самоствердження особистості є базовим компонентом її моральної самосвідомості, оскільки воно ґрунтується на власному й цілком усвідомленому виборі поведінкової дії.

Сучасні дослідники в галузі психології та педагогіки (І. Ідинов, Л. Коростильова, К. Роджерс, О. Рудницька, С. Сисоєва, З. Черуха, Г. Чернявська та інші), розглядаючи поняття «самоствердження», спираються на трактування сутності феномену «само-розвиток» як своєрідного акумулювання накопичених людиною енергії, досвіду, знань, умінь, здібностей, котрі відповідно стимулюють її до демонстрування власного «Я», тобто – «самореалізацію».

Окрім того, систематизуючи категорії, що характеризують «самість» людини, вчені-психологи структурують їх у три блоки: когнітивний, поведінковий та регулятивний. До першого з них вони відносять поняття: «самопізнання», «самоспостереження», «самооцінка», «самовідчуття», до другого: «самоконтроль», «самонаказ», «самопрощення», «самонавіювання». Та до третього блоку входять: «самопідготовка», «самоосвіта», «самовиховання», «саморозвиток», «самоактуалізація», які виступають, власне, засобами регуляції процесу «самореалізації».

Особливо значимим способом самоствердження особистості засобами мистецтва в усвідомленому прагненні до самоактуалізації та самореалізації вчені вважають саме «творчий саморозвиток», який передбачає реалізацію свого особистого інтелектуального, духовного і творчого потенціалу. Адже, по суті, творчий саморозвиток властивий для будь-якої сфери людської життєдіяльності, але найголовніше – для діяльності творчої.

Об'єктивно існують підстави констатувати, що для ефективного впливу образотворчого мистецтва на творчий розвиток та самоствердження учнівської молоді є необхідним володіння особистістю достатнім і необхідним запасом та рівнем знань, умінь, уявлень і навичок у зазначеній галузі. Цьому передусім може помітно сприяти розширення кола занять з образотворчого мистецтва в різноманітних навчальних закладах за рахунок підвищення їх структурно-методичної якості та вдосконалення змістового наповнення. З огляду на зазначене, найбільш оптимальними сьогодні можна вважати:

а) заняття з ознайомлення з творами образотворчого мистецтва (на яких здійснюється ознайомлення з окремими творами різних видів чи жанрів образотворчого мистецтва або тематичними серіями цих творів);

б) заняття з вивчення творчості окремих художників (коли проводяться бесіди, лекції, обговорення стосовно творчого шляху одного або декількох митців);

в) заняття зі сприймання та оцінювання творів образотворчого мистецтва (коли організовується сприймання, аналіз та оцінка певного художнього твору або творів);

г) заняття з оволодіння образотворчою грамотою (коли проводяться заняття з композиції, малювання з натури, за темами, оволодіння різними художніми техніками тощо);

г) заняття з образотворчої діяльності (на яких індивідуально або колективно створюються самостійні творчі роботи з різних видів та жанрів образотворчого мистецтва).

Важливо підкреслити, що у сучасних умовах чимало вчених наголошують, що гармонізація становлення зростаючої особистості значною мірою має здійснюватися через розвиток спроможностей до творчої самоактуалізації, самопізнання та самоствердження не лише засобами образотворчої діяльності, але і засобами арт-терапії.

При цьому слід зазначити, що існує декілька підходів до розв'язання проблем, пов'язаних із вихованням і самоствердженням особистості арт-терапевтичними засобами. Так, з психологічної точки зору метою арт-терапії є «створення умов для активізації особистісних змін та психологічна підтримка людини у цих змінах; аналіз та обговорення психологічних категорій (самосвідомості, «Я-концепції» цілісності особистості, самопізнання і саморегуляції, соціальних ролей, ставлення до інших людей і т. п.)». З особистісної – «вираження суб'єктивного емоційного ставлення, поглядів, цінностей, переконань, ...а також сприйняття, переживання та аналіз досвіду...». З педагогічної та соці-

альної точки зору за допомогою арт-терапії можливо здійснювати відображення власних моральних принципів, теоретичних міркувань, передавати практичний досвід іншим, формувати сенситивність, рефлексію, толерантність, відкритість новому досвіду та спроможність удосконалювати відповідні уміння. З методичної точки зору уможливується опис структури занять, оптимальний підбір необхідних матеріалів, систематизація часових ресурсів, визначення опорних питань для обговорення внутрішнього плану творчої роботи, що підтверджує наявність взаємозв'язку особистісної, психологічної, педагогічної, соціальної та методичної складових в її змістовому наповненні [1: 94].

Відомо, що в галузі арт-терапії глибоко вивчається і активно використовується не лише мистецтво, але й сам процес творчості як спосіб дослідження реальності та пізнання чогось нового, досі не відомого. Поряд з традиційними художніми техніками, матеріалами та образотворчими формами, які до того використовувалися у малярстві, графіці, скульптурі, декоративно-ужитковому мистецтві, митцями, звичайними людьми-аматорами і пересічними людьми, все активніше опановуються ще й такі, як: ассамбляж, хеппенінг, перформанс, інтерактивні інсталяції (фото-арт, кібер-арт, стріт-арт, ленд-арт, боді-арт, тощо).

Арт-терапія об'єднує велику кількість різноманітних підходів, технік, форм і методів для творчого й експресивного самовираження та самоствердження особистості. Серед них: образотворчість, символідрама, театралізація, музична терапія, пластикодрама, казкотерапія, ігрова терапія, робота з різноманітними природними матеріалами, зокрема, камінням і піском або пластиліном чи глиною. З огляду на це, важливо підкреслити, що саме образотворче мистецтво в арт-терапії вдало асимілюється з такими сучасними художньо-виразними засобами, як: кіно (відео), телебачення, голографія, комп'ютерна графіка та художня фотографія, які сучасні вчені розглядають як найефективніші засоби для дослідження підсвідомого, а отже і самоствердження особистості.

Висновки і перспективи. Нинішня послідовна політика стосовно вдосконалення вітчизняної системи освіти шляхом зміни пріоритетності виховної, розвивальної та навчальної функцій мистецтва у бік переважання перших двох, а також активізації використання не лише традиційних, але і новітніх виховних засобів уможливує підвищення результативності впливу образотворчого мистецтва на самоствердження зростаючої особистості.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1. Кокоренко В. Л. Арт-технологии в подготовке специалистов помогающих профессий / В. Л. Кокоренко. – СПб.: Речь, 2005. – 101 с.
2. Петровский А. В. Быть личностью. – М.: Педагогика, 1990. – 111 с.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3.– 1997. – 670 с.
4. Read H. Education through Art // «Art and Architecture», 1959. – Dez. – P. 15.

Стаття надійшла до редколегії 15 січня 2016 р.